

Werven en begeleiden van tbs vrijwilligers

door Arjan Noordhoek

*Ik sta alleen, geen God of maatschappij
die mijn bestaan betreft in een bezielde verband
geen horizon of zee, geen poovre korrel zand
in 't naamloos wel en wee der brandende woestijn.*

uit: H. Marsman: 'Ik die bij sterren sliep' (Tempel en kruis)

De juiste vraag

"Ik hoor er toch niet meer bij, dus het maakt niet uit wat ik doe", dat hoorde ik vaak door patiënten gezegd worden. Ik kon niet anders dan hen te ontmoeten en te verbinden met anderen, door het werven en inzetten van vrijwilligers.

In februari 2010 heb ik mij laten uitnodigen om in de Parousia gemeente van Almere, waar sinds kort een tbs kliniek was gevestigd, te vertellen over mijn werk als dominee daar. Ook om begrip voor de tbs te vragen en vrijwilligers te vinden. Natuurlijk vanuit de oproep dat het de taak van de hele samenleving is om een tbs'er te blijven zien als een mens. Die (gefinancierd door jouzelf als belastingbetaler!) zijn behandeling door deskundigen heeft ondergaan en door deskundigen wordt beoordeeld op gevaar voor zichzelf en anderen. En wie dat meent beter te weten, deelt een extra oordeel uit, en voegt dus leed toe. Want in de Bijbel staan straffen en veroordeling toch in het licht van herstel? Door het daadwerkelijk ontmoeten wordt dan afgezien van veroordeling.

Maar het was voor velen, met name jonge ouders, een brug te ver om tbs'ers op verlot in hun kerk te gaan welkom heten. Mijn vraag: "Zijn wij als christenen 'geborgen genoeg' om risicovol te kunnen leven?" was voor velen te groot. Toch heeft diezelfde avond een aantal blijvende vrijwilligers zich gemeld, omdat die vraag voor hen de juiste was en ze zich zouden schamen als ze als gelovigen geen respons zouden geven op deze fundamentele vraag.

Wel ingesloten, niet uitgesloten

In zijn boek 'Een misdadiger is meer dan zijn delict' spreekt onze oud-collega en oud-hoofdpredikant Jan Eerbeek over vrijwilligers als 'de uitgestoken hand van de samenleving'. Ze vertegenwoordigen de goede wil om mensen erbij te houden. Ze brengen een verbinding aan met de samenleving. En ze dragen ertoe bij dat ook de samenleving zelf, en niet alleen professionals, betrokken is bij het re-integratieproces. Voor gedetineerden betekent dat: vrijwilligers laten je voelen dat je erbij blijft horen, ook als je vast zit. Ze geven je de ervaring dat je van betekenis bent. En dat je meer bent dan het delict waarvoor je ingesloten bent.

Meer dan begrijpen

Het werken met vrijwilligers in de tbs vraagt veel tijd, maar het gaf mij ook veel terug. Je staat niet alleen in je werk en in je bedoelingen. Die worden door een behandelkliniek niet altijd begrepen, er is altijd wel een groepsleider of behandelaar die meent 'dat de g.v. zieltjes wil winnen'. Maar voor mij was warmte en begrip niet bedoeld als instemming van wat er aan kwaads gebeurd is. Datzelfde heb ik mijn vrijwilligers voorgehouden en ook van hen gevraagd: je leert de patiënten soms zo kennen, dat je meer doet dan begrijpen. Je gaat wat voor elkaar voelen, er komt dan ruimte voor echt mee-lijden. Dat is voor mij zielzorg aan daders: vertrouwenspersoon te zijn die betrouwbaar is, en bij wie het allemaal niet in de kouwe kleren gaat zitten. Die zijn tranen kan laten zien, soms hard kan meelachen en nooit iets hoeft te rapporteren van wat gezegd of verzwegen is.

Onbetaalde liefde

Een vrijwilliger is iemand die uit eigen vrije wil en zonder betaling iets doet. Een justitiële hulpverlener kan een heel groot hart hebben maar blijft verplicht om zijn taak te doen en de justitiabele blijft verplicht zich te houden aan regels die niet van henzelf zijn. Dat legt absoluut een stempel op de relatie. Wanneer dat wegvalt kom je uit op meerwaarde. Wie een betrouwbare derde zoekt, is heel gevoelig voor het verschil tussen de betaalde en de onbetaalde liefde. Ook al legde ik regelmatig uit dat ook mijn schoorsteen als geestelijke rookte door Justitie, maar dat ik benoemd ben door de kerk en daardoor toch meer onafhankelijk ben dan anderen. Een 'onbezoldigde' vrijwilliger is voor hij die zich gestraft en ontkend voelt door de staat nog een stapje hoger! Over een vrijwilliger 'van de kerk' hoefde ik zelden uit te leggen dat hij betrouwbaar is. Met de attributie van 'die leeft dichtbij God' kon ik samen met mijn vrijwilligers een vrijplaats bieden die in een 'totaal instituut' als de tbs van onschatbare waarde bleek te zijn.

Met wijsheid van de straat

Tbs'ers zijn vaak mensen met een meervoudige problematiek, waardoor ze zich snel in de steek gelaten voelen en vaak denken dat anderen niet betrouwbaar zijn. Je moet als werker in de tbs een groot hart hebben om dat op te vangen. Daar screende ik ook mijn vrijwilligers op. Het hoeven geen volmaakte mensen te zijn en zeker ook geen professionals. Maar graag wel met wat wijsheid van de straat en wat zelfkennis. Dat is het eigene van een goed vrijwilligerswerk. In de Oostvaarderskliniek van Almere kwam het regelmatig voor dat we met 20 patiënten én 20 vrijwilligers de kerkdiensten vierden: één op één, wat een geweldige rijkdom voor mij om zó je geestelijk werk te mogen doen. Voor veel patiënten die niet zoveel bezoek krijgen omdat een tbs zolang kan duren, is de kerkdienst niet alleen een viering, maar ook een extra bezoekuur. Gemiddeld verblijven tbs-patiënten zeven jaar in een kliniek.

Er is weinig waardering voor mensen die in tbs-klinieken werken, dat horen zij in hun directe omgeving. “Dat je met dit soort mensen wil werken!”. Als zij vanwege hun beroep al gediscrimineerd worden, hoe zal dat dan gaan met vrijwilligers in de tbs?

Temidden van professionals

In 2010 schreef de toenmalige minister van Justitie over tbs'ers: *‘Velen bevinden zich vaak - al hun leven lang - in een vicieuze cirkel, waar ze zich op eigen kracht niet uit kunnen bevrijden. Er is dus veel begeleidings-professionaliteit en concreet maatschappelijk perspectief nodig om hen daaruit te bevrijden’*.

Begeleidingsprofessionaliteit...wat mogen we verwachten van vrijwilligers, die niet als professional maar wel met een warm hart zich inzetten voor de tbs-ers? Ik ben van mening dat hun inzet recht heeft en vraagt om training en instructie omdat het gaat om mensen met gedragsstoornissen en psychiatrische problemen. Want of het nu gaat om een specifieke situatie na-de-tbs of om begeleiding van een zedendelinquent, het vrijwilligerswerk is kwetsbaar, waar je niet zomaar iedereen voor kunt inzetten. Niet alleen in de tbs zitten mensen met gedragsstoornissen. Zeker ook in een HvB en wie daaruit vrijkomen zijn velen met persoonlijkheids-stoornissen, die soms niet worden onderkend. Organisaties als Exodus, Gevangenzorg en Kerken en Gevangenen werken aan het organiseren van goede band tussen de vrijwilligers. Dat maakt dat zij als het nodig is eerder contact met elkaar opnemen, elkaar raad vragen of elkaar aanraden om te melden dat een patiënt of gedetineerde een vreemd of dreigend gedrag vertoont. Als geestelijk verzorger voelde ik het als mijn verantwoordelijkheid om vrijwilligers daarin te begeleiden, ook al zal het misschien bij de vrijwilligers nooit leiden tot ‘begeleidingsprofessionaliteit’ .

Zeden en wantrouwen

Maar er ligt nog wel een taak voor vrijwilligers in het verder specialiseren in begeleiding van bijvoorbeeld pedofielen. In 2009 schreef het ND in ‘Minder recidive door inzet vrijwilligers’ dat de aanpak via de methode COSA van de Reclassering Nederland zeker een kans van slagen heeft. Volgens hoogleraar Hjalmar van Marle: “Het is eigenlijk de schakel die nog miste in het reclasseringsproces van deze mensen. Pedofielen hebben al een hele behandeling achter de rug. De hulp van vrijwilligers voor sociaal contact bij terugkeer in de maatschappij is eigenlijk de laatste stap in dit proces. Forensisch psychiaters hebben daarbij altijd twee verantwoordelijkheden; de veiligheid voor de samenleving en de patiënt zelf. Nu is de tijd gekomen dat we het blijkbaar ook echt aandurven. Deskundigen zijn het er over eens dat de kans op recidive minder groot is als deze mensen goede sociale contacten hebben dan wanneer ze in een isolement moeten leven”.

Maar er leeft bij met name zedendelinquenten vaak een wantrouwen naar alles wat in de samenleving gewoon is. De vrijwilliger is ook een onderdeel van de

samenleving die hen straft. Er moet hard worden gewerkt aan het winnen van vertrouwen en een relatie waarin dat kan groeien. Dan gaat het om een presentie die effectief is als we dat doen met hoofd, én hart én handen.

Gezond wantrouwen

"Ik kan eigenlijk alléén met jón praten ... " Wat wordt er in ons losgemaakt als we dit uit de mond van een patiënt horen? Is er dan alleen mededogen of klinkt er ook iets van achterdocht bij onszelf? Wat wil hij nu met mij, ben ik echt de enige? Soms is een gezond wantrouwen op zijn plaats, een wantrouwen dat de gedetineerde zelf ook kent en dat soms ook gewoon bespreekbaar is.

Op de studiedagen van de protestants geestelijk verzorgers bij Justitie heeft door de jaren heen theoloog /therapeut Jan Bodisco Massink ons veel meegegeven van zijn kennis op dit gebied. Een ongezond wantrouwen en achterdocht is vaak aanwezig bij mensen met een ontwikkelingsstoornis. Die kan zijn veroorzaakt doordat iemand langdurig aan een traumatische omgeving blootgesteld is geweest, bv agressie thuis, verlatende ouders, seksueel misbruik, te weinig aandacht of bevestiging, verbaal of fysiek geweld in de jeugd, etc. De tbs'er denkt vaak dat de hele wereld tegen hem is, dus onveilig is. Als ik hem er op wil wijzen dat er nog best wel veel goede en fijne mensen rondlopen op deze aarde, dan zal hij het dat niet direct herkennen als normaal: want de wereld is gevaarlijk, mensen zijn als wolven voor elkaar, zo is het nu eenmaal, zo ben ik nou eenmaal! Wat voor vrijwilligers of hulpverleners fijn is, is voor hem/haar bedreigend. Als wij het belangrijk vinden en willen leren dat je je moet 'inleven in de ander' om hem /haar beter te kunnen begrijpen, dan is dat voor de tbs'er een regelrecht gevaar: als hij probeert te voelen wat een ander voelt dan ervaart hij dat als een onverdraaglijke overgave, een opgeven van de strijd, als je je overgeeft dan moet je maar afwachten wat er met je gebeurt, dan wordt je gebruikt en zullen ze jou een loer draaien.

Deze manier van kijken en afweren is niet over één nacht zo gegroeid, maar het trieste resultaat van een langzaam proces. Op je gedrag aangesproken worden is voor veel tbs'ers bedreigend, het leven wordt op eigen wijze geleefd en zo is het goed, en daarover twijfelen is zwakte, dus verliezen, een zelf-verlies...

Doordat zijn geest in de jeugd is gesplitst, zijn deze twee moeilijk te verbinden (dissociatie) en de twee delen zullen bij elke nieuwe vriendschap of relatie en bij elke veranderde situatie op onverwachte manier weer te voorschijn komen.

Omdat het gaat om een langdurige traumatisering, heel anders dan een éénmalige shock van bv een ongeluk of een stukgelopen relatie.

Werken aan eigen initiatief

Wat betekent dit voor behandeling/of pastoraat en het contact met maatjes en vrijwilligers?

Je zult je steeds bewust moeten zijn dat een echt contact bij de tbs-patiënt angst oplevert, omdat hij als het ware zijn 'oude ik' achter zich moet laten. Daarom

vraagt het ook veel tijd en volharding van de behandelaar/ geestelijke/ vrijwilliger. En achter elke winst of oplossing of 'goede periode' loert de depressie van het toch weer niet gelukt zijn. Op de achtergrond van het omgaan met personeel én vrijwilligers zit dit verzet, deze angst en deze strijd. Aan vrijwilligers raadde ik aan: je maakt het contact veiliger door minder te zeggen wat jij ervan vindt, hoe jij er tegenaan kijkt en meer te vragen wat de ander ervan vindt. Omdat dat per definitie minder bedreigend is en de ander minder snel in het autoriteitsconflict brengt. (en wat niet wordt uitgesproken: jij weet het altijd beter, wat voor jou geldt is dat zeker niet in mijn situatie, je moest eens weten hoe mijn leven in elkaar zit...)

Kunnen wij dat aspect van angst voor dat wat moet, het 'moeten' vermijden? Want als dat zó wordt ervaren, is er geen echt contact, maar brengen we alleen maar een afstand, een tegenbeweging op gang. Is er een manier om het contact een 'ontmoeten' te laten worden waarbij we mee kunnen werken aan een houding die eigen initiatief oproept? Het vraagt oefening om te letten op uitspraken als 'je moet - ben je bang - maak je je zorgen - gaat het je lukken - je moet weten' als de ander daarmee op slot kan worden gezet.

Het grotere verband

Naast het gestoorde basisvertrouwen bestaat in de wereld van de bajes gelukkig ook een erecode: doe jij wat voor mij, dan doe ik iets voor jou terug. Dat kan zichtbaar worden in het koekje bij de koffie dat speciaal is gekocht om de bezoeker/vrijwilliger te kunnen verrassen. Een teken van dankbaarheid naar degene die men als een betrouwbare persoon heeft leren kennen. Iemand die 'onafhankelijk' is van het systeem dat mensen straft en opsluit, met een eigen 'wetboek van genade' van waaruit wordt geleefd en gehandeld. De gedetineerde heeft daarvoor straatwijsheid en een speciale neus. Zo kan het toch gebeuren dat er vertrouwen groeit waar dat nooit eerder was, en zijn de wonderen voor de vrijwilligers de wereld nog niet uit!

Ware hoop wordt zichtbaar waar een kerk-buiten-de-muren de tbs'er niet afwijst zoals de buurt dat waarschijnlijk wel zal doen. Waar vrijwilligers bezig blijven met een warm hart en kennis van zaken over wat detentie is en doet. Waar plaats wordt gemaakt voor gebutste mensen, die soms een leven lang nazorg en begeleiding nodig zullen hebben om op het rechte pad te blijven.

Arjan Noordhoek (1952) werkte van 1980 tot 2018 als protestants geestelijk verzorger in de justitiële jeugdinstitution Overberg, Huizen van Bewaring in Rotterdam, Breda en Utrecht. Daarna de tbs kliniek te Almere tot 2015 en het Pieter Baan Centrum waar hij in 2018 afscheid nam vanwege pensionering. Als voorganger van de Baptisten Silo-gemeente in Utrecht konden bruggen worden geslagen tussen kerk en gevangenis, waaronder een maandelijks maaltijdproject voor nazorg en doorzorg.